

УДК 821.161.3.09(092)+81'255.2:82=161.3=16

**АДЭКВАТНАСЦЬ ПЕРАСТВАРЭННЯ ЛІТАРАТУРНАЙ КАРЦІНЫ СВЕТУ:
НА МАТЭРЫЯЛЕ ПЕРАКЛАДАЎ ЭПІГРАФА ДА РАМАНА М. БУЛГАКАВА
«МАЙСТАР І МАРГАРЫТА»**

Ключавыя словы: адэкватнасць, пераклад, карціна свету, М. Булгакаў, «Майстар і Маргарыта».

Артыкул прысвечаны асноўнай праблеме перакладу мастацкіх твораў – адэкватнасці. Пры гэтым праблема разглядаецца ў ракурсе перастварэння намаляванай аўтарам арыгінала карціны свету. Разам з паняццем адэкватнасці асвятляюцца паняцці эквівалентнасці і рэлевантнасці мастацкага перакладу.

Згодна з канцэпцыяй нямецкага філосафа М. Хайдэгера, «Вобраз свету – калі разумець гэтыя словы ў істотным сэнсе, выяўляе не які-небудзь вобраз, што склаўся ў нас пра свет, а свет, спасцігнуты як вобраз» [11, с. 47]. У сістэме вобразаў свету літаратурная карціна свету выяўляецца як вобразны аналаг рэчаіснасці, як «пераствораны ў вобразным мысленні свет... Працэс вобразнага спасціжэння свету мастацкай літаратурай і стварэнне яго карціны – літаратурная з’ява, і ў гэтым сэнсе карціна свету як вышэйшы ўзровень літаратурнага працэсу з’яўляецца “формай часу”, што ўвасабляе “ідэю часу”» [12, с.6].

Мастацкі пераклад з’яўляецца своеасаблівай і фенаменальнай па сваёй сутнасці формай міжлітаратурнай рэцэпцыі. Ён можа быць прыняты і зразумелы як самастойны твор толькі ў культуры, на мову якой адбылося перастварэнне. Арыгінальны аўтарскі тэкст пераасэнсоўваецца перакладчыкам і адрасуецца выключна свайму чытачу. Пры гэтым пераклад павінен адпавядаць патрабаванню адэкватнасці – вернасці макраструктуры твора (яго форме, зместу, сэнсу, ідэі і г.д.). Такім чынам, пераствораны на іншай мове твор павінен мець адэкватную аўтарскай літаратурную карціну свету.

Адэкватнасць – галоўная праблема перакладу. Часта пры ўспрыманні перакладу чытачамі зыходная культурная інфармацыя, якая знаходзіцца ў тэксце арыгінала, не поўнасцю адпавядае інфармацыі, заключанай у перакладзе – становіцца неадэкватнай, калі адбываецца, паводле вызначэння Л. Мікулінай, «супастаўленне дзвюх культур – культуры зыходнай мовы і культуры мовы перакладу» [8, с. 79]. Блізкімі да паняцця адэкватнасці з’яўляюцца паняцці эквівалентнасці і рэлевантнасці, аднак у перакладазнаўчай навуцы няма іх адназначнага вызначэння.

Слова «адэкватнасць» паходзіць ад лацінскага *adaequatus*, што значыць прыроўнены, роўны. Кароткае і даволі абагуленае тлумачэнне адэкватнасці перастварэння, у аснову якога пакладзены крытэрыі правільнасці выбару сродкаў для дасягнення «прыроўненасці» перакладу зыходнаму тэксту, дае перакладазнаўчы слоўнік РАН са спасылкай на сучаснага расійскага перакладазнаўцу І. Аляксееву: адэкватнасць перакладу – гэта «адпаведнасць перакладнаго тэксту мэце перакладу» [9, с. 9]. Беларускі перакладазнаўца М. Кенька тлумачыць адэкватнасць перастварэння арыгінала як «магчымасць ці немагчымасць паўнацэннага перакладу мастацкага твора з усімі асаблівасцямі яго формы і зместу» [6, с.110],

«Эквівалентнасць» – ад лацінскага *aequivalens* – раўнацэнны, раўназначны. Згодна з перакладазнаўчым слоўнікам РАН, эквівалентнасць перастварэння – гэта «раўнацэннасць тэкстаў арыгінала і перакладу» [10, с.220]. Расійская даследчыца перакладу М. Новікава пытанне адэкватнасці і эквівалентнасці звязвае з інварыянтнасцю і варыятыўнасцю перакладу: «Пад інварыянтным кампанентам перакладу, а менавіта адэкватнасцю, трэба разумець сэнсавую і выразную каштоўнасць тэксту... Пад варыятыўным кампанентам перакладу, г.зн. эквівалентнасцю, маецца на ўвазе моўная форма тэксту» [9, с.30]. Менавіта у такім разуменні ўжываюцца паняцці адэкватнасці і эквівалентнасці перакладу ў прадстаўленым артыкуле.

У перакладзе любую думку можна адэкватна перадаць з дапамогай розных слоў – эквівалентаў, любы вобраз можна перадаць з дапамогай розных эквівалентных выяўленчых сродкаў таксама не парушаючы межы адэкватнасці. Але актуальнасць і мэтазгоднасць ужывання тых ці іншых эквівалентаў залежыць ад іх рэлевантнасці ў пэўным кантэксце.

Само слова «рэлевантнасць» паходзіць ад лацінскага *relevare* – аблягчаць. У другой палове XX ст. аўтар тэорыі рэлевантнасці брытанскі філосаф-прагматык і лінгвіст Г.-П. Грайс карыстаўся лозунгам «*Be relevant!*» – «Будзь рэлевантны!» г.зн. не адхіляйся ад тэмы, гавары па сутнасці справы. Пры гэтым Г.-П. Грайс зыходзіў з разумення рэлевантнасці як адпаведнасці пастаўленай мэце, здольнасці быць да месца.

На сённяшні час паняцце рэлевантнасці найчасцей выкарыстоўваецца ў інфармацыйным інтэрнэт-пошуку і абазначае адпаведнаць пошукавага запыту і пошукавага вобраза дакумента. У рознай навуковай літаратуры рэлевантнасць – здольнасць адпавядаць чаму-небудзь, быць істотным, значным, важным, быць да месца.

Аўтарам прадстаўленага артыкула рэлевантнасць перастварэння разумеецца як аптымальная неабходная мера выразна-выяўленчых сродкаў, ужытых перакладчыкам для перадачы ідэйна-эстэтычнага зместу арыгінала. Рэлевантнасць перакладу выяўляецца найперш на варыятыўным лексічным – эквівалентным узроўні, які, аднак, самым непасрэдным чынам звязаны са змястоўным, сэнсавым і мастацкім узроўнямі перакладу, а значыць з адэкватнасцю перастварэння.

Гэту дастаткова складаную і шматузроўневую ўзаемасувязь у межах адэкватнага перастварэння мастацкага твора сродкамі іншай мовы і яе ўздзеянне на рэцэпцыю аўтарскай літаратурнай карціны свету ў іншамовым і іншакультурным асяроддзі варта паказаць на прыкладах перакладаў аднаго з найбольш значных твораў сусветнай літаратуры ХХ ст., якім з’яўляецца раман М. Булгакава «Майстар і Маргарыта». З рускай на беларускую мову раман перастварыў Алесь Жук [1], на ўкраінскую – Мікола Білорус [2], на польскую – Ірэна Левандоўска і Вітольд Дамброўскі [13]. Аднак, паколькі межы дадзенай публікацыі не дазваляюць прывесці шмат прыкладаў, абмяжуемся аналізам перакладу эпіграфа да твора – невялікага ўрыўку з трагедыі Гётэ «Фаўст».

У рамане «Майстар і Маргарыта» надзвычай своеасаблівая карціна свету ствараецца з дапамогай рэферэнцый, пародый, шматзначнасці і метафарычнасці лексікі, аўтарскіх праекцый, тэксталагічнага паралелізму з рэлігійнымі і мастацкімі творамі іншых аўтараў, што забяспечвае высокую ступень інтэртэкстуальнасці твора. Як адзначыла даследчыца творчасці М. Булгакава А. Іваньшына, «раман прадстаўлены чытачу ва ўсведамленні сваёй тэкстуальнасці (і інтэртэкстуальнасці), намалёваная ў ім рэальнасць – ва ўсведамленні яе вымышленасці, а аўтар – ва ўсведамленні сваёй таямнічасці» [5, с.16]. У творы, які з’яўляецца «тэкстам у тэксце», спалучаюцца некалькі культурных і гісторыка-рэлігійных традыцый: антычнае язычніцтва, іудаізм, ранняе хрысціянства, славянская міфалогія і заходнееўрапейская сярэднявечная дэманалогія. Гэта, паводле сцверджання іншага знаўцы літаратурнай спадчыны М. Булгакава А. Леонцьева, «стала прычынай надзвычай багатага інтэртэкстуальнага складу рамана і знайшло сваё адлюстраванне ў сюжэтнай структуры, сістэме персанажаў, іх характарыстыках, паэтыцы лексічных сродкаў, а таксама ў цытатах, рэмінісцэнцыях і эпіграфіцы рамана» [7, с. 11].

Эпіграфіка твора з’яўляецца неад’емнай і важнай сэнсавызначальнай часткай эстэтычнай «гульні» аўтара, заснаванай на метамарфозах, сувязях рэальнага і іррэальнага свету. Яна падпарадкавана асвятленню вечных праблем суадносінаў добра і зла, духоўнага і матэрыяльнага, ісціны і няпраўды, улады і справядлівасці. Твор адкрываецца цытатай з «Фаўста» Гётэ, якая паказвае чытачу на сутнасць праблематыкі твора, служыць першым знакам на яго шляху да асэнсавання гэтых вечных праблем і адным з асноўных «мазкоў» у прадстаўленай М. Булгакавым літаратурнай карціне свету.

Арыгінал:

Nun gut, wer bist du denn?

Ein Teil von jener Kraft,

Die stets das Böse will und stets das Gute schafft [14, с.60].

Падрадкавы пераклад:

Ну добра, хто ты (такі)?

Частка той сілы,

Якая (што) заўсёды хоча зла і заўсёды робіць (стварае) дабро.

Для параўнання, возьмем гэтыя радкі ў перакладзе на беларускую мову, ажыццёўленым В.Сёмухам у 1991 г.:

Дык хто ж ты?

– Частка сілы той ліхой,

Дабро ўтвараецца з якой [4, с.53].

У М. Булгакава:

... так хто ж ты, наконец?

– Я – частка той сілы, што вечно хочет зла и вечно совершает благо [3, с.7].

Пераклад А. Жука (1994 г.):

Дык хто ж ты?

– Частка сілы той ліхой,

Дабро ўтвараецца з якой [1, с.19].

Перакладчык рамана на ўкраінскую мову М. Білорус змясціў абраны аўтарам для эпіграфа ўрывац з твора Гётэ ў перакладзе М. Лукаша:

...Ну, добре, хто ж ти є?

– Я – той силы часть, что робить
лиш добро, бажаючи лиш злого [2].

I. Левандоўска і В. Дамброўскі пераклалі эпіграф на польскую мову наступным чынам:

...Więc kimże w końcu jesteś?

– Jam częścią tej siły, która wiecznie zła pragnąc, wiecznie czyni dobro [13].

Абсалютна адэкватны пераклад быў выкарыстаны М. Булгакавым і атрымаўся ў польскіх перакладчыкаў. Адэкватнасць у гэтых выпадках была забяспечана мастацкай дакладнасцю і рэлевантнасцю перастварэння, што, у сваю чаргу, стала вынікам адпаведнага падбору эквівалентаў.

Беларускі (дзе, хутчэй, А. Жук выкарыстаў перастварэнне В. Сёмухі без пазначэння аўтарства перакладу, альбо варыянты абодвух перакладчыкаў цалкам супалі) і ўкраінскі пераклады неадэкватныя тэксту эпіграфа, пададзенага ў рамана, і тэксту нямецкага арыгінала, бо ў іх зменены лексічны склад і сінтаксічная канструкцыя дамінантнай фразы «Я – часть той силы, что вечно хочет зла и вечно совершает благо», якой у сувязі са зменамі надаецца іншая канатацыя. Так, у беларускім перастварэнні, у адрозненні ад арыгінала, сіла, пра якую вядзецца размова, набывае характарыстыку – называецца ліхой і, што самае галоўнае, не сама гэта сіла робіць добро, прагнуць зла, а з яе ўтвараецца добро, прычым без імкнення да зла. У перакладзе на ўкраінскую мову сіла робіць толькі добро, жадаючы толькі зла, тады як у арыгінале і эпіграфе гаворыцца пра вечнае імкненне да зла і вечнае стварэнне добра, а не пра выключна добрае і выключна злое дзеянне.

У кантэксце мастацкай структуры і эстэтыкі ўсяго твора М. Булгакава гэтыя пераклады эпіграфа выглядаюць непрымальнымі, бо супярэчаць аўтарскай задуме і намаляванай ім карціне свету. Бліжэй да канца твора пісьменнік раскрывае сакрэт эпіграфа праз словы той самай сілы, што вечно хоча зла, але вечно робіць добро, – Воладя: «Не будешь ли ты так добр подумать над вопросом: что бы делало твое добро, если бы не существовало зла, и как бы выглядела земля, если бы с нее исчезли тени?» [3, с.350] Атрымліваецца, што беларускі і ўкраінскі варыянты эпіграфа «выпадаюць» з гэтага асабліва важнага кантэксту рамана.

Такім чынам, можна зрабіць выснову, што адэкватнае перастварэнне аўтарскай літаратурнай карціны свету мае ў сваёй аснове мастацкую дакладнасць і рэлевантнасць, якая залежыць ад выбару перакладчыкам эквівалентаў, найбольш адпаведных арыгіналу.

Літаратура

1. Булгакаў, М. А. Майстар і Маргарыта : роман / М. А. Булгакаў // Пер. з рус. А. Жука ; прадм. М. Тычыны. – Мінск : Мастац. літ., 1994. – 365 с.
2. Булгаков, М. Майстер і Маргарита / М. Булгаков ; пер. з російськ. М. Білоруса // Knigger.org [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://knigger.org/bulgakov/master-i-margarita/lang/ua/> – Дата доступу: 18.05.2014.
3. Булгаков, М. А. Собрание сочинений : в 5 т. Т. 5. Мастер и Маргарита ; Письма / М. А. Булгаков. – М. : Худож. лит., 1990. – 734 с.
4. Гётэ, Ё. В. Фаўст : трагедыя / Ё. В. Гётэ ; пер. з нем. і камент. В. Сёмухі ; прадм. А. Міхайлава. – Мінск : Мастац. літ., 1991. – 406 с.
5. Иваньшина, Е. А. Автор – текст – читатель в творчестве Михаила Булгакова 1930-х годов («Адам и Ева», «Мастер и Маргарита») : автореф. ... канд. филол. наук : 10.01.01 / Е. А. Иваньшина ; Воронежский гос. пед. ун-т. – Воронеж, 1998. – 22 с.
6. Кенька, М. П. Адэкватнасць мастацкага перакладу / М. П. Кенька // Актуальныя праблемы тэорыі літаратуры і фальклору : працы членаў кафедры тэорыі літаратуры Белдзяржуніверсітэта ; навук. рэд. В. П. Рагойша. – Мінск : Бестпринт, 2004. – С. 109–121.
7. Леонтьев, А. А. Интертекст в романе М. А. Булгакова «Мастер и Маргарита» : автореф. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / А. А. Леонтьев ; Моск. гос. открытый пед. ун-т имени М. А. Шолохова. – М., 2001. – 17 с.
8. Микулина, Л. Д. Национально-культурная специфика и перевод / Л. Д. Микулина // Мастерство перевода : сб. статей ; редкол.: Э. Ананиашивили [и др.]. – М. : Сов. писатель, 1981. – С. 75–81.
9. Новикова, М. Г. Мера смысла, актуальное членение и адекватность перевода / М. Г. Новикова. – М. : Флинта : Наука, 2012. – 208 с.
10. Основные понятия переводоведения (Отечественный опыт) : термин. словарь-справочник / Ин-т науч. информ. по обществ. наукам РАН, Отд. языкознания ; отв. ред. канд. филол. наук М. Б. Раренко. – М., 2010. – 260 с. – (Сер. : Теория и история языкознания).
11. Хайдеггер, М. Работы и размышления разных лет / М. Хайдеггер. – М. : Гнозис, 1993. – 464 с.
12. Янушкевич, А. С. От картины мира к образу мира: история становления имагологического текста в русской словесной культуре / А. С. Янушкевич // Имагология и компаративистика. – 2014. – № 2. – С. 5–16.
13. Bułhakow, M. Mistrz i Małgorzata / M. Bułhakow ; tłum. I. Lewandowska, W. Dąbrowski // Biblioteka kijowski [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://biblioteka.kijowski.pl/bulhakow%20michail/mistrz.pdf/>. – Дата доступу: 18.05.2014.
14. Goethe, J. W. Faust / J. W. Goethe. – Berlin: Neues Leben, 1966. – 518 с.

N.V. Yakavenka

The Center for the Belarusian Culture, Language and Literature researches of the National Academy of Sciences of Belarus natayakavenka@tut.by

The adequacy of the translation of literary picture of the world: on a material translation of the epigraph to novel M. Bulgakau «The Master and Margarita»

Keywords: adequacy, translation, picture of the world, M. Bulgakau, «The Master and Margarita».

The article is devoted to the important problem of the adequacy of literary translation picture of the world. Also are reviewing the concept of equivalence and relevancy.